

Dariusz Sarzała

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0002-4574-5132

Edukacja i kultura ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej

Education and ecological culture in the Second Polish Republic

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie procesu kształtowania się systemu ochrony przyrody w Drugiej Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem działań edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kształtowania kultury ekologicznej. Materiał źródłowy stanowią dzienniki urzędowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za lata 1918–1939, a także dzieła autorskie wybitnych naukowców zajmujących się w tym okresie problematyką ochrony przyrody i edukacją ekologiczną oraz akty prawne dotyczące ochrony przyrody w II Rzeczypospolitej. Zgromadzony zbiór piśmiennictwa i akty prawne pochodzą zatem z lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego wieku. W celu pogłębienia analizy podjętej problematyki zwarto w nim także nowsze opracowania dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego i edukacji ekologicznej. W artykule wykazano, że w okresie II Rzeczypospolitej wykształcone zostały pierwsze mechanizmy systemowe sprzyjające ochronie przyrody, a także zapoczątkowany został proces rozwoju edukacji i kultury ekologicznej społeczeństwa polskiego.

Słowa kluczowe: edukacja ekologiczna, ochrona przyrody, kultura ekologiczna, Druga Rzeczpospolita

Abstract

The aim of this article is to present the process of shaping the nature conservation system in the Second Polish Republic, with particular emphasis on educational activities aimed at protecting the natural environment and developing ecological culture. The source material consists of official journals of the Ministry of Religions and Public Enlightenment for the years 1918–1939, as well as works by outstanding scientists who dealt with nature conservation and ecological education during this period, as well as legal acts on nature conservation in the Second Polish Republic. The collected literature and legal acts date back to the 1920s and 1930s. In order to deepen the analysis of the issues discussed, more recent studies on nature conservation and ecological education are also included. The article shows that during the Second Polish Republic the first systemic mechanisms supporting nature conservation were developed and the process of developing ecological education and culture in Polish society was initiated.

Keywords: ecological education, nature conservation, ecological culture, Second Polish Republic

Wprowadzenie

Okres Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939) stanowił bardzo ważny etap kształtowania się systemu ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce. W okresie tym podejmowano bowiem wiele ważnych przedsięwzięć związanych nie tylko

z przyjęciem ustawodawstwa dotyczącego ochrony przyrody, lecz także wprowadzono tę tematykę do programów nauczania szkolnego. Podejmowano również szeroką działalność wychowawczą i edukacyjną na rzecz ochrony przyrody w wymiarze ogólnospołecznym.

Ideę ochrony przyrody w okresie Drugiej Rzeczypospolitej postrzegano w kategorii prądu kulturowego związanego z kształtowaniem świadomości ekologicznej¹, który miał stanowić integralny element całokształtu kultury społeczeństwa polskiego. Ponadto akcentowano potrzebę popularyzowania wiedzy o środowisku życia oraz wskazywano na konieczność wychowania społeczeństwa polskiego do harmonijnego współżycia ze światem przyrody². Autor polskiej idei ochrony przyrody J.G. Pawlikowski postulował, żeby idea ta przenikała masy społeczne³ i stanowiła ochronę dobrowolną, wkomponowaną w całokształt kultury życia społecznego⁴. Podkreślano również, że trudno mówić o miłości Ojczyzny bez miłości i ochrony przyrody ojczystej⁵.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie procesu kształtowania się systemu ochrony przyrody w Drugiej Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem działań wychowawczych i edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego oraz ich znaczenia w rozwoju tej idei. Objętość niniejszej publikacji z uwagi na wymogi redakcyjne ograniczona została do najważniejszych tego rodzaju przedsięwzięć podejmowanych w okresie II Rzeczypospolitej. Podstawę źródłową stanowią dzienniki urzędowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za lata 1918–1939, a także dzieła autorskie wybitnych naukowców zajmujących się w tym okresie problematyką ochrony przyrody i edukacją ekologiczną oraz akty prawne dotyczące ochrony przyrody w II Rzeczypospolitej. W związku z tym zgromadzony zbiór piśmiennictwa i akty prawne pochodzą z lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego wieku. Niemniej w celu pogłębienia analizy podjętej problematyki zwrócić należy także uwagę na nowsze pozycje dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego i edukacji ekologicznej.

Kształt organizacyjny i programowy ochrony przyrody w Drugiej Rzeczypospolitej

W Drugiej Rzeczypospolitej pomimo trudnej sytuacji politycznej i gospodarczej podjęto niezwłocznie działania ukierunkowane na ochronę przyrody, co znalazło swoje odzwierciedlenie już w dekreście Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami

¹ J.G. Pawlikowski, *O lice ziemi. Wybór pism*, Warszawa 1938, s. 91; tenże, *Przyroda* [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, t. II, red. Z. Cybichowski, Warszawa 1928, s. 91.

² M. Sokołowski, *O wprowadzeniu ochrony przyrody do nauczania szkolnego*, „Ochrona Przyrody” 1925, z. 5, s. 4.

³ J.G. Pawlikowski, *Spoleczna organizacja ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody” 1922, z. 3, s. 5.

⁴ E. Wolter, *Historyczne aspekty edukacji ekologicznej w Polsce*, Warszawa 2006, s. 167.

⁵ A. Wodziczko, *Ochrona przyrody w szkole* [w:] *Skarby przyrody i ich ochrona*, red. W. Szafer, Warszawa 1932, s. 318.

sztuki i kultury z dnia 31 października 1918 r.⁶. Należy także zaznaczyć, że szereg ważnych tego rodzaju działań poczyniło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRIO), czego przykładem jest zarządzenie z 1919 r. zakazujące niszczenia, uszkodzania lub wywożenia z kraju zabytków przyrody, których wykaz miał być systematycznie uzupełniany⁷.

Powołano także organ doradczy mający za zadanie nie tylko prowadzenie inwentaryzacji pomników przyrody, lecz również podejmowanie działań o charakterze ochronnym przewidzianych w obowiązujących ustawach i zajmujący się przygotowaniem stosownej legislacji w zakresie ochrony przyrody⁸. Pierwszym takim organem była powstała w 1919 r. Tymczasowa Komisja Państwowa Ochrony Przyrody stanowiąca ciało doradcze i opiniotwórcze funkcjonujące przy Ministrze Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Komisja ta działania swe skoncentrowała przede wszystkim na przygotowaniu projektu rozporządzenia dotyczącego powołania centralnego organu administracji państwowej, czyli Państwowej Rady Ochrony Przyrody (PROP). Przystąpiła niezwłocznie do prac nad organizacją Centralnej Rady i oddziałów prowincjonalnych, a następnie kuratoriów w miastach uniwersyteckich (we Lwowie, Warszawie i Poznaniu). Ponadto zaprosiła do współpracy zainteresowanych specjalistów kompetentnych w dziedzinie ochrony środowiska przyrodniczego oraz podjęła prace dotyczące wprowadzenia zasad ochrony przyrody do edukacji szkolnej⁹. Komisja rozpoczęła w 1920 r. wydawanie czasopisma „Ochrona Przyrody”, które istniało pod tym tytułem do 2000 r.

Tymczasowa Państwowa Komisja Ochrony Przyrody (PROP) 10 czerwca 1925 r. została zamieniona na Państwową Radę Ochrony Przyrody, która z kolei została zreformowana w 1936 r.¹⁰ i poszerzona do 20–30 członków powoływanych na sześcioletnią kadencję przez Ministra WRIOP oraz Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych spośród osób, których działalność naukowa, praktyczna lub społeczna gwarantowała rękojmię należytego prowadzenia prac w dziedzinie ochrony przyrody. Powołano obejmujące kilka województw oddziały PROP, które ostatecznie powstały w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie i Wilnie¹¹. Państwowa Rada

⁶ Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dz. Pr. PP, nr 16, poz. 36).

⁷ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o ochronie niektórych zabytków przyrody z dnia 4 września 1919 r., nr 8340/IV/19 (Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1919, R. II, nr 10/11, z 1 listopada 1919 r., poz. 3, 318–320).

⁸ J.G. Pawlikowski, *Przyroda...*, s. 806.

⁹ A. Wodziczko, *Ochrona przyrody wczoraj, dziś i jutro*, „Ochrona Przyrody” 1936, nr 16, s. 8; M. Sokołowski, *O wprowadzeniu ochrony przyrody...*, s. 14.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 stycznia 1936 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o Państwowej Radzie Ochrony Przyrody (Dz.U. RP, nr 94, poz. 660).

¹¹ Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 22 stycznia 1937 r. (nr IV, n-13591/36), „Monitor Polski”, nr 27, poz. 41.

Ochrony Przyrody wystąpiła także z inicjatywą powołania Ligi Ochrony Przyrody jako stowarzyszenia wyższej użyteczności mającego na celu popularyzowanie idei ochrony przyrody i kształtowanie pozytywnego stosunku człowieka do środowiska przyrodniczego, która powstała w 1928 r. Ponadto podjęła intensywne prace nad przygotowaniem projektu specjalnej ustawy dotyczącej ochrony przyrody, który w dużej mierze powstał dzięki inicjatywie i zaangażowaniu czołowych polskich działaczy i pionierów ochrony przyrody, m.in. W. Szafera i J.G. Pawlikowskiego oraz F. Zolla, który zajął się redakcją niniejszej ustawy.

W wyniku podjętych działań powstała pierwsza polska ustawa o ochronie przyrody¹². Prace nad opracowaniem tej ustawy trwały dość długo, gdyż już w sprawozdaniu z 1928 r. Szafer pisał, że gotowy projekt miał zostać przedłożony rządowi i ciałom ustawodawczym¹³. Ustawa została jednak przyjęta dopiero w 1934 r. Akt ten składający się z 34 artykułów stanowił pierwszą w Polsce ustawę o ochronie przyrody pełniącą rolę ramowego aktu, który regulował najważniejsze zagadnienia prawnych metod i sposobów ochrony przyrody. Przyjęta ustawa była wówczas aktem bardzo postępowym, gdyż celem zawartych w niej unormowań było usunięcie dysharmonii, jaką w relacjach człowieka ze światem przyrody wprowadziła cywilizacja techniczna.

Należy jednak zaznaczyć, że chociaż ustawa miała charakter nowatorski, to jednak nie spełniła w pełni swego zadania, gdyż zwlekano z wydawaniem rozporządzeń wykonawczych. Niemniej dzięki przyjęciu tej ustawy model ochrony przyrody w Polsce zmienił swój charakter z biernego na czynny, co zaowocowało szeregiem przedsięwzięć o charakterze proekologicznym i znalazło wyraz m.in. we wprowadzeniu tematyki dotyczącej ochrony przyrody do programów nauczania szkolnego. Podjęto także działania dotyczące biocenotycznej ochrony poszczególnych zespołów (tj. zakładania parków i rezerwatów przyrody) o bogatych walorach przyrodniczych, które stwarzały jednocześnie duże możliwości w zakresie prowadzenia edukacji i kształtowania kultury ekologicznej¹⁴.

Problematyka ochrony przyrody w działalności edukacyjnej i wychowawczej

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej dużą wagę przywiązywano do tematyki dotyczącej ochrony przyrody w procesie dydaktyczno-wychowawczym, co zostało uwzględnione w programach szkolnych¹⁵. Od czasu ogłoszenia Ustawy z dnia

¹² Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 1934, nr 31, poz. 274.

¹³ W. Szafer, *Sprawozdanie z działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody w roku 1928*, Kraków 1929, s. 5.

¹⁴ W. Goetel, *Parki narodowe w Polsce [w:] Skarby przyrody i ich ochrona...*, s. 273.

¹⁵ *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Przyroda*, wyd. piąte, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Skład Główny Książnica – A.T.N.S.W.,

11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa problematykę ekologiczną realizowano w ścisłym odniesieniu do idei ochrony przyrody¹⁶. Począwszy od 1933 r. nauczyciele zostali zatem zobowiązani do kształtowania czynnych postaw ekologicznych dzieci i młodzieży, co m.in. dotyczyło opieki nad najbliższymi znajdującymi się rezerwatami przyrody, obiektami chronionymi, ochrony i dokarmiania ptaków, poznawania relacji organizmów żywych w ich naturalnym siedlisku oraz rozumienia zagrożeń związanych z zaburzaniem przez człowieka równowagi biocenotycznej w środowisku życia.

Wychowanie ekologiczne realizowano hasłowo, nie tylko w ramach lekcji nauki o przyrodzie, lecz także na lekcjach geografii, rysunków, języka polskiego czy też historii¹⁷. Ponadto treści kształcenia były łączone zarówno z wycieczkami i zajęciami praktycznymi w ogrodzie szkolnym, jak i ze „Świętem sadzenia drzewek”, na które decyzją Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ustanowiono w szkołach powszechnych jeden dzień nauki przypadający między 25 września a 25 października. Ponadto „Święto sadzenia drzewek” proponowano łączyć ze „Świętem lasu” i pogadankami dla młodzieży szkolnej na temat potrzeby szanowania, ochrania drzew, lasów, a także znaczenia przyrody dla całokształtu kultury państwa¹⁸.

Ważnymi celami wychowania ekologicznego realizowanego w ramach zajęć szkolonych było wzbudzenie umiłowania przyrody ojczystej, zbliżenie uczniów do środowiska przyrodniczego, a także „zaprawianie” do poszanowania życia we wszelkich jego przejawach, a zwłaszcza do ochrony rodzimego krajobrazu. W treści dokumentacji szkolnej podkreślano również, że niezbędne jest wychowanie czynnego obywatela znającego przyrodę ojczystą, zdolnego do obserwowania środowiska życia oraz biegłego w kwestiach społeczno-gospodarczych, a także wdrożonego do czytania wybitnych dzieł przyrodniczych i czasopism z tego zakresu¹⁹.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego starało się jednocześnie motywować nauczycieli szkół powszechnych zarówno do organizowania wycieczek przyrodniczych dla dzieci (w godzinach zajęć szkolnych), jak i wspierania ich udziału w ochronie zabytków przyrody oraz kształtowania samodzielności

---

Warszawa 1925; *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe*, cz. III: *Przyrodznawstwo. Fizyka i chemia*, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Skład Główny Książnica – A.T.N.S.W., Warszawa 1925, s. 3–103; *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Program klasy IV (I) i ramy programu klas następnych*, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Sekcja Szkolnictwa Średniego, Warszawa 1920, s. 21–23, 42–48, 55–61; *Program szkoły powszechnej jednoklasowej czterooddziałowej i dwuklasowej cztero- i pięciooddziałowej*, cz. V: *Przyroda*, Nakładem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1918; A. Wodziczko, *Ochrona przyrody w szkole...*, s. 318.

¹⁶ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.

¹⁷ E. Wolter, *Wychowanie ekologiczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Forum Pedagogiczne” 2011, nr 2, s. 128.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 129.

w obserwowaniu środowiska przyrodniczego oraz gromadzenia książek o tematyce przyrodniczej. Natomiast kuratorom w poszczególnych okręgach szkolnych zalecano organizowanie kursów i konferencji dla nauczycieli oraz wspieranie w motywowaniu ich do czytania dzieł pedagogicznych i psychologicznych z zakresu higieny szkolnej oraz socjologii wychowania²⁰.

Wśród środków dydaktycznych proponowano nie tylko opracowania monograficzne dotyczące poszczególnych gatunków roślin i zwierząt, lecz także tablice, przeźrocza, rysunki do epidiaskopu, filmy, atlasy roślin i zwierząt przeznaczone do użytku indywidualnego. Ponadto zachęcano nauczycieli, aby podczas lekcji szkolnych umożliwili uczniom realizowanie czynności praktycznych, doświadczeń („ćwiczeń własnoręcznych”) oraz organizowali wycieczki do ogrodów botanicznych, zakładali ogrody szkolne, pracownie przyrodnicze i chemiczne, gromadzili bibliotekę przyrodniczą²¹.

Wymienione zalecenia były zgodne zarówno z podstawą prawną, czyli Ustawą z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, jak i ideologią ruchu pedagogicznego tzw. Nowego Wychowania, który według niektórych badaczy stanowił najważniejszy fenomenem edukacyjny schyłku XIX i pierwszej połowy XX w.²²

Działalność edukacyjna dotyczyła jednak nie tylko szkół, gdyż Państwowa Rada Ochrony Przyrody, której przewodniczącym był Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, popularyzowała ideę ochrony przyrody wśród całego społeczeństwa polskiego²³.

Z inicjatywy i nakładem Rady Ochrony Przyrody opublikowano wiele cennych opracowań poświęconych realizacji idei ochrony przyrody oraz działalności praktycznej w tym obszarze. Dużą wagę przywiązywano zwłaszcza do popularyzacji książek i czasopism poświęconych ochronie środowiska przyrodniczego²⁴, a także podejmowano działalność informacyjną na ten temat (np. plakaty informacyjne)²⁵.

²⁰ Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 14 lipca 1931 roku (nr II – 15464/31) w sprawie programu pracy na rok szkolny 1931/1932 w zakresie organizowania kursów i konferencji związanych ze szkolnictwem średnim ogólnokształcącym oraz zakładami kształcenia nauczycieli, k. 31, Archiwum Akt Nowych. Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Tytuł jednostki: Wydział Programowy. Okólniki, zarządzenia wewnętrzne, pisma okólne i sprawy wewnętrzne wydziału. Daty krańcowe: 1931–1939, sygn. 192 (nr mikrofilmu B 9187).

²¹ E. Wolter, *Wychowanie...*, s. 126.

²² C. Majorek, *Próba rekapitulacji dorobku konferencji [w:] Galię i jej dziedzictwo*, t. 14: *Pedagogika Nowego Wychowania w Polsce u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Podstawowe przejawy i współczesne odniesienia*, red. A. Messner, C. Majorek, Rzeszów 2000, s. 443.

²³ E. Wolter, *Działalność Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Drugiej Rzeczypospolitej w zakresie ochrony przyrody*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2012, nr 10(2), s. 21.

²⁴ Komunikat o wydawnictwach, *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 1938 (R. XXI), nr 11 (z 5 listopada 1938 r.), poz. 358, s. 460 i 461.

²⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 stycznia 1936 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o Państwowej Radzie Ochrony Przyrody (Dz.U. R.P. 1936, nr 94, poz. 660).

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w okresie międzywojennym obok wartościowej działalności legislacyjnej w postaci współtworzenia aktów normatywnych dotyczących ochrony przyrody podjęło zatem szeroką działalność edukacyjną, która znalazła swój wyraz nie tylko w kreowaniu wychowania ekologicznego na gruncie nauki szkolnej, lecz także służyła kształtowaniu świadomości ekologicznej całego społeczeństwa.

Parki i rezerwy przyrody w Drugiej Rzeczypospolitej jako obiekty edukacji ekologicznej i kształtujące kulturę ekologiczną

W Drugiej Rzeczypospolitej wśród ważnych inicjatyw w kwestii ochrony środowiska przyrodniczego szczególną uwagę warto zwrócić na działania związane z ochroną wartościowych obiektów przyrodniczych i zakładaniem parków oraz rezerwatów przyrody. Szersze możliwości w tym zakresie stwarzała wspomniana wcześniej ustawa o ochronie przyrody z dnia 10 marca 1934 r. W wyniku tego rodzaju działań powoływano lub też próbowano powołać wiele parków narodowych, takich jak: Puszcza Białowieska, Góry Świętokrzyskie, Tatry, Pieniny, Babia Góra, Czarnohora, Jar Dniestru, Góry Czywczyńskie i Gorgany²⁶.

Proces tworzenia parków narodowych był jednak trudny i długotrwały, w wielu przypadkach zaczynający się od założenia pojedynczego rezerwatu na terenie własności państwowej, właścicieli ziemskich lub terenu wykupionego. Niektóre parki zakładane były w obrębie terenów będących własnością Polskiej Akademii Umiejętności (np. Babia Góra), ale prowadzono także wykup ziem, którym zajmowało się Polskie Towarzystwo Tatrzańskie oraz Liga Ochrony Przyrody, natomiast środki na ten cel były pozyskiwane m.in. z ogólnopolskich zbiórek pieniędzy.

Niezależnie od inicjatyw dotyczących tworzenia parków przyrody planowano i tworzono na terenie całego kraju liczne i różnorodne rezerwy służące ochronie środowiska przyrodniczego, których liczba systematycznie się powiększała. W roku 1932 r. w całym kraju było ich 121. Na terenie województwa lwowskiego znajdowały się w tym okresie cztery rezerwy, a osiem było projektowanych, w stanisławowskim ich liczba wynosiła odpowiednio sześć i osiem, a w tarnopolskim pięć, natomiast siedem projektowano²⁷.

Podjęto również próbę uporządkowania terminologicznego ich nazewnictwa, przyjmując dwa terminy odnoszące się do obszarów przyrody chronionej: park

²⁶ W. Goetel, *Parki narodowe w Polsce...*, s. 273–293; B. Pawłowski, *Zagadnienie ochrony szaty roślinnej Gór Czywczyńskich*, „Ochrona Przyrody” 1937, nr 17, s. 93–109; K. Krzemień, *J. Smoleński (1881–1940)* [w:] *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849–1999). Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Kraków 1999, s. 51–67.

²⁷ W. Szafer, *Rezerwy w Polsce* [w:] *Skarby przyrody i ich ochrona...*, s. 294–317.

narodowy i rezerwat przyrody. Pojęcie parku narodowego zostało przyjęte od pierwszego na świecie Parku Narodowego Yellowstone, powstałego w 1872 r., i stosowane było w odniesieniu do dużych obszarów, czyli wielkich rezerwatów²⁸. Termin „park” nie był jednak początkowo jednomyślnie akceptowany z uwagi na skojarzenia z parkiem dworskim bądź miejskim. Początkowo nie oddzielano również ściśle pojęcia rezerwatu od pojęcia parku. Przyjęto, że określenie „park narodowy” określa większy obszar, w którym ochronie podlega całokształt zjawisk przyrodniczych, tj. krajobraz, świat zwierząt i roślin we wszystkich odmianach²⁹. W związku z tym uznano, że park narodowy stanowi zwieńczenie dzieła ochrony przyrody, gdyż wszystkie obiekty w jego obszarze podlegają ochronie, a wpływ człowieka na przyrodę w jego obrębie jest ściśle ograniczony³⁰, natomiast obiekty mniejsze zostały nazwane „pomnikami natury”.

Podejmowanie inicjatyw związanych z zakładaniem parków narodowych i rezerwatów przyrody na obszarach wyróżniających się spośród innych wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi oraz krajobrazowymi miało bardzo ważne znaczenie w budowaniu systemu ochrony przyrody i kształtowaniu kultury ekologicznej. Jeden z najwybitniejszych ideologów ochrony przyrody okresu międzywojennego Jan Gwałbert Pawlikowski będący przewodniczącym Komisji Ochrony Przyrody Towarzystwa Tatrzańskiego – pierwszej organizacji ochrony przyrody w Polsce wysunął tezę, która do dziś stanowi podstawę koncepcji tzw. ochrony zintegrowanej, tj. ochrony obejmującej dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, że pełna ochrona przyrody wymaga opieki nad krajobrazem³¹.

Parki i rezerwaty przyrody stwarzały nie tylko możliwość realizowania turystyki ukierunkowanej na poznawanie przyrody zachowanej w naturalnym stanie oraz obserwowanie jej piękna i osobliwości, lecz także stanowiły przestrzeń dla pracy badawczej, m.in. umożliwiały prowadzenie cennych długofalowych obserwacji, a zwłaszcza prowadzenia doświadczeń bezpośrednio w środowisku o bogatych walorach przyrodniczych. Dzięki rezerwatom przyrody można było jednak nie tylko realizować badania naukowe, lecz także podejmować działania w zakresie edukacji ekologicznej. Istniała bowiem możliwość kształcenia młodzieży szkolnej w „naturalnej pracowni biologicznej” stanowiącej naukowy warsztat pracy³² czy też inspirowania jej do twórczości artystycznej oraz motywowania do działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego.

²⁸ Tenże, *O parkach narodowych* [w:] *Skarby przyrody i ich ochrona...*, s. 65–80.

²⁹ W. Goetel, *Parki narodowe w Polsce...*, s. 273.

³⁰ Tamże.

³¹ Z. Mirek, *Aktualność myśli Jana Gwałberta Pawlikowskiego na tle współczesnych przemian cywilizacyjnych i tendencji w ochronie przyrody*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, nr 1, s. 127.

³² H. Weryński, *Nasz stosunek do przyrody i jej ochrony*, Kraków 1931, s. 11–15.

Podsumowanie

W podsumowaniu należy stwierdzić, że okres Drugiej Rzeczypospolitej odegrał istotną rolę w kształtowaniu się systemu ochrony środowiska w Polsce i był jego ważnym etapem, który pozwolił na wykształcenie pierwszych mechanizmów systemowych sprzyjających ochronie przyrody oraz zapoczątkował proces rozwoju edukacji i kultury ekologicznej społeczeństwa polskiego. Wyrazem tego było nie tylko przyjęcie ustaw dotyczących ochrony przyrody w Polsce i powołanie organów zajmujących się tą działalnością, lecz także wprowadzenie tematyki ochrony przyrody do edukacji szkolnej i motywowanie do aktywności w zakresie działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego m.in. poprzez podejmowanie tej problematyki w czasopiśmie i książkach. Ważną rolę pod tym względem odegrały także działania ukierunkowane na ochronę wartościowych obiektów przyrodniczych związane z zakładaniem parków i rezerwatów przyrody, które pozwoliły chronić nie tylko unikatowe walory przyrodnicze, lecz także prowadzić badania naukowe i zajęcia edukacyjne przeznaczone dla młodzieży szkolnej.

W proces ochrony środowiska przyrodniczego i krzewienia edukacji oraz kultury ekologicznej włączyły się zarówno osoby reprezentujące administrację państwową, jak i ludzie nauki, przyrodnicy, którzy inspirowali główne rozwiązania systemowe dotyczące ochrony przyrody w Polsce i dążyli do tego, żeby idea ochrony środowiska przyrodniczego była nie tylko obecna w programach szkolnych, lecz jednocześnie przenikała do najszerszych warstw społeczeństwa.

W podejmowanych działaniach i postulatach dotyczących ochrony przyrody starano się dążyć do systematycznego kształtowania postaw proekologicznych i kultury ekologicznej, na które składają się nie tylko wiedza i przekonania dotyczące środowiska przyrodniczego, lecz także związana z nimi gotowość do działań na rzecz przyrody i aktywność w sferze zachowań nacechowanych szacunkiem do środowiska przyrodniczego oraz odpowiedzialności za jego ochronę³³. Działalność ta nie straciła na swej aktualności i nadal stanowi szansę na wychowanie człowieka chcącego i umiejącego żyć w harmonii z przyrodą, który będzie potrafił zapobiegać narastającemu zagrożeniu ekologicznym³⁴.

³³ W. Tyburski, *Komponenty kultury ekologicznej* [w:] *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J. Dołęga, Warszawa 2002, s. 22; D. Sarzała, *Kształtowanie kultury ekologicznej a integralny rozwój osobowy* [w:] *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J.M. Dołęga, Warszawa 2002, s. 93; I. Fudali, *Kultura ekologiczna młodzieży – kulturą działania czy kulturą rozumienia ekorozwoju*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2004, nr 2–3, s. 40.

³⁴ A. Papuziński, *Edukacja ekologiczna jako instrument polityki ekologicznej, uwagi na marginesie „Narodowej strategii edukacji ekologicznej: przez edukację do zrównoważonego rozwoju”* [w:] *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2000, s. 113–132; D. Sarzała, *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa ekologicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2019, nr 32(3), s. 35; *Education and Ecological Culture. European Foundation Society and Education*, <https://www.sociedadayeduacion.org/en/the-institute/>

Podsumowując, warto także dodać, że przedsięwzięcia dotyczące edukacji ekologicznej tego okresu są cennym dziedzictwem kultury narodowej stanowiącym podwaliny tego rodzaju edukacji zarówno w drugiej połowie XX w., jak i na początku XXI w. Inicjatywy dotyczące budowy systemu ochrony środowiska przyrodniczego w II Rzeczypospolitej i przedsięwzięcia z tym związane na gruncie edukacji można także uznać za początek jej procesu ewolucji. Ważnym etapem tego procesu było wdrożenie reformy edukacyjnej w 1999 r., w wyniku której edukacja ekologiczna prowadzona jest na wszystkich etapach procesu dydaktyczno-wychowawczego. Warto również zaznaczyć, że edukacja taka jest obecnie niezbędna, gdyż zapewnienie bezpieczeństwa w dobie narastającego kryzysu ekologicznego wymaga tworzenia właściwych relacji między człowiekiem a światem przyrody, a zwłaszcza kształtowania postaw proekologicznych, co nie jest możliwe bez włączenia problematyki ekologicznej w ogólny proces dydaktyczno-wychowawczy.

W krótko trwającym okresie dwudziestolecia międzywojennego pomimo wielu ważnych wyzwań, z jakimi musiał zmierzyć się kraj, zwłaszcza związanych z odbudową gospodarki i struktur państwowości, dorobek w zakresie ochrony przyrody był zatem imponujący oraz wart naśladowania przez kolejne pokolenia i stanowi twórczą inspirację dla praktyki edukacyjnej w XXI w.

Bibliografia

Źródła

- Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dz. Pr. PP, nr 16, poz. 36).
- Goetel W., *Parki narodowe w Polsce* [w:] *Skarby przyrody i ich ochrona*, red. W. Szafer, Warszawa 1932.
- Komunikat o wydawnictwach, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1938 (R. XXI), nr 11 (z 5 listopada 1938 r.), poz. 358.
- Pawlikowski J.G., *O lice ziemi. Wybór pism*, Warszawa 1938.
- Pawlikowski J.G., *Przyroda* [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, t. II., red. Z. Cybichowski, Warszawa 1928.
- Pawlikowski J.G., *Spoleczna organizacja ochrony przyrody*, „Ochrona Przyrody” 1922, z. 3.
- Pawłowski B., *Zagadnienie ochrony szaty roślinnej Gór Czywczynskich*, „Ochrona Przyrody” 1937, nr 17.
- Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 14 lipca 1931 r. (nr II – 15464/31) w sprawie programu pracy na rok szkolny 1931/1932 w zakresie organizowania kursów i konferencji związanych ze szkolnictwem średnim ogólnokształcącym oraz zakładami kształcenia nauczycieli, k. 31, Archiwum Akt Nowych. Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Tytuł jednostki: Wydział Programowy. Okólniki, zarządzenia wewnętrzne, pisma okólne i sprawy wewnętrzne wydziału. Daty krańcowe: 1931–1939, sygn. 192 (nr mikrofilmu B 9187).

---

education-and-ecological-culture/ (dostęp: 21.04.2024); *Education for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2014*, A/RES/69/211, United Nations, 28 January 2015, http://www.unesco.at/bildung/gap_res_n1471200.pdf (dostęp: 23.04.2024).

- Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe, cz. III: Przyrodznawstwo. Fizyka i chemia*, wyd. szóste zmienione, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1925.
- Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum wyższe. Program klasy IV (I) i ramy programu klas następnych*, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Sekcja Szkolnictwa Średniego, Warszawa 1920.
- Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych. Przyroda*, wyd. piąte, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1925.
- Program szkoły powszechnej jednoklasowej czterooddziałowej i dwuklasowej cztero- i pięciooddziałowej, cz. V: Przyroda*, Warszawa 1918.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 stycznia 1936 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o Państwowej Radzie Ochrony Przyrody (Dz.U. R.P. 1936, nr 94, poz. 660).
- Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o ochronie niektórych zabytków przyrody z dnia 4 września 1919 r., nr 8340/IV/19 (Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1919, R. II, nr 10/11, z dnia 1 listopada 1919 r., poz. 3.
- Sokołowski M., *O wprowadzeniu ochrony przyrody do nauczania szkolnego*, „Ochrona Przyrody” 1925, z. 5.
- Szafer W., *O parkach narodowych [w:] Skarby przyrody i ich ochrona*, red. W. Szafer, Warszawa 1932.
- Szafer W., *Rezerwaty w Polsce [w:] Skarby przyrody i ich ochrona*, red. W. Szafer, Warszawa 1932.
- Szafer W., *Sprawozdanie z działalności Państwowej Rady Ochrony Przyrody w roku 1928*, Kraków 1929.
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 1934, nr 31, poz. 274.
- Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.
- Weryński H., *Nasz stosunek do przyrody i jej ochrony*, Kraków 1931.
- Wodziczko A., *Ochrona przyrody w szkole [w:] Skarby przyrody i ich ochrona*, red. W. Szafer, Warszawa 1932.
- Wodziczko A., *Ochrona przyrody wczoraj, dziś i jutro*, „Ochrona Przyrody” 1936, nr 16.
- Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 22 stycznia 1937 (nr IV, n-13591/36), „Monitor Polski”, nr 27, poz. 41.

Opracowania

- Education and Ecological Culture*, <https://www.sociedadyeducacion.org/en/the-institute/education-and-ecological-culture/> (dostęp: 21.04.2024).
- Fudali I., *Kultura ekologiczna młodzieży – kulturą działania czy kulturą rozumienia ekorozwoju*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2004, nr 2–3.
- Global Action Programme on Education for Sustainable Development*, Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2014, A/RES/69/211, United Nations, 28 January 2015, http://www.unesco.at/bildung/gap_res_n1471200.pdf (dostęp: 23.04.2024).
- Krzemień K., *J. Smoleński (1881–1940) [w:] Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim (1849–1999). Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Kraków 1999.
- Majorek C., *Próba rekapitulacji dorobku konferencji [w:] Galicja i jej dziedzictwo*, t. 14: *Pedagogika Nowego Wychowania w Polsce u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Podstawowe przejawy i współczesne odniesienia*, red. A. Messner, C. Majorek, Rzeszów 2000.
- Mirek Z., *Aktualność myśli Jana Gwalberta Pawlikowskiego na tle współczesnych przemian cywilizacyjnych i tendencji w ochronie przyrody*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001, nr 1.

- Papuziński A., *Edukacja ekologiczna jako instrument polityki ekologicznej, uwagi na marginesie „Narodowej strategii edukacji ekologicznej: przez edukację do zrównoważonego rozwoju”* [w:] *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz 2000.
- Sarzała D., *Kształtowanie kultury ekologicznej a integralny rozwój osobowy* [w:] *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J.M. Dołęga, Warszawa 2002.
- Sarzała D., *Pedagogiczne aspekty bezpieczeństwa ekologicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – „Paedagogia-Psychologia” 2019, nr 32(3), <https://doi.org/10.17951/j.2019.32.3.27-37>.
- Tyburski W., *Komponenty kultury ekologicznej* [w:] *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J. Dołęga, Warszawa 2002.
- Wolter E., *Działalność Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Drugiej Rzeczypospolitej w zakresie ochrony przyrody*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2012, nr 10(2).
- Wolter E., *Historyczne aspekty edukacji ekologicznej w Polsce*, Warszawa 2006.
- Wolter E., *Wychowanie ekologiczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Forum Pedagogiczne” 2011, nr 2.